
Z HISTORIE VOJENSKÉ FARMACIE

615.4(091):356.33

VÝZNAMNÝ HISTORIK VOJENSKÉ FARMACIE - PhMr. JUDr. RNDr. PhDr. KAREL PEJML

Karel KRÁL

Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy, Hradec Králové

Souhrn

Karel Pejml (26. 1. 1892 až 2. 3. 1965) je prvním českým historikem vojenské farmacie. Ve svých pracích zmapoval vývoj vojenské farmacie od dob Říma až do roku 1930. Svoji pozornost zaměřil především na období vzniku polních vojenských lékáren za vlády Rudolfa II. a na období rozvoje vojenské farmacie za vlády Marie Terezie a Josefa II. Jako jeden z prvních historiků se zabývá vznikem institucionální vojenské farmacie v roce 1794 a jejím vývojem za Rakouska-Uherska. Nezastupitelnou roli sehrály jeho práce k dějinám vojenské farmacie po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918.

Klíčová slova: Vojenská farmacie; Vojenská lékárna; Polní lékárna.

A Significant Historian of Military Pharmacy - PhMr. JUDr. RNDr. PhDr. Karel Pejml

Summary

Karel Pejml (January 26, 1892 - March 2, 1965) was the first Czech historian of military pharmacy. In his studies he covered the development of military pharmacy from the Roman period to 1930. He focused mainly on the period of the inception of field military apothecaries during the reign of Rudolph II and on the period of the development of military pharmacy during the reign of Maria Theresa and Joseph II. As one of the first historians he deals with the inception of institutional military pharmacy in 1794 and its development under the Austro-Hungarian Empire. After the establishment of the independent Czechoslovak Republic in 1918 his studies in military pharmacy history played an irreplaceable role.

Key words: Military pharmacy; Field military apothecaries.

Stejně jako farmacie (kterou můžeme z trochou nadsázky nazvat civilní) má svoje dějiny, tj. více než dva tisíce let trvající vývoj, i vojenská farmacie. Lze hovořit o relativně samostatném proudu ve farmacii propojeném mnoha vazbami s farmacií „civilní“. Teze o relativně samostatném proudu platí rovněž o „klášterním lékárenství“. Můžeme učinit závěr, že ve farmacii existují vzájemně propojené, relativně samostatné proudy **civilní farmacie, klášterního (církvevního) lékárenství** (nelze hovořit o farmacii, protože se nevytvořila samostatná církevní farmaceutická odvětví) a **vojenské farmacie**.

Nejvíce poznatků nám historie farmacie podává o „civilní“ farmacii. Poměrně dobře jsou zpracovány dějiny jednotlivých farmaceutických odvětví - průmyslu, velkodistribuce, školství, dějin lékáren a osobností lékárenství a farmacie. Je to výsledek

práce mnoha desítek historiků profesionálů: Jaroslava Hladíka, Zdeňka Hanzlíčka, Václava Ruska, Pavla Drábka, Marie Kučerové a dalších historiků - lékárníků, kteří se zabývali historií. Poněkud stručněji jsou zpracovány dějiny klášterního lékárenství.

Největší dluh však mají historické vědy ve vztahu k vojenské farmacii. Dva historikové - kapitán v záloze PhMr. JUDr. RNDr. PhDr. Karel Pejml (26. 1. 1892 až 2. 3. 1965) a plk. RNDr. Karel Pozbyl (24. 9. 1906 až 4. 8. 1986) a několik dalších autorů - plk. MUDr. Antonín Preč, mjr. PhMr. Jaroslav Lunga, kpt. PhMr. Arnošt Formánek, mjr. RNDr. PhMr. Arnošt Kracik zachytili, ve svých pracích jen zlomek bohatých dějin vojenské farmacie.

Jedním z prvních českých historiků, kteří se zabývali dějinami vojenské farmacie, byl **PhDr. RNDr. JUDr. PhMr. Karel Pejml**. Narodil se 26. ledna

1892 v Příbrami jako syn chudého havíře. V Příbrami navštěvoval základní školu a zde rovněž absolvoval šest tříd gymnázia, což byla nezbytná podmínka pro farmaceutická studia. V roce 1911 nastoupil do lékárny ve Stodě. Aspirantskou zkoušku, která mu otevřela cestu k dvouletému vysokoškolskému farmaceutickému studiu, vykonal u Plzeňského filiálního gremia v březnu roku 1913 s dobrým prospěchem a nastoupil studia farmacie na Karlově univerzitě v Praze. V řádném studijním plánu by promoval v roce 1915. Jeho farmaceutická studia však výrazně ovlivnila 1. světová válka. Karel Pejml byl povolán do rakousko-uherské armády a v roce 1916 byl raněn. Studia farmacie pak dokončil 26. dubna 1918 promocí na Karlově univerzitě v Praze. Protože absolvoval jen šest tříd gymnázia, chtěl si dokončit gymnazijní vzdělání a složit maturitu. Nebyl k ní však připuštěn pro domnělý špatný prospěch bývalých gymnazijních let. Maturitu složil 14. září 1920 v Jičíně, následně po zakončení studií na Univerzitě Karlově v Praze a získání titulu PhMr.

O jeho nadání ke studiu svědčí jeho práce i skutečnost, že získal postupně čtyři akademické tituly v různých oblastech lidského vědění. Jak již bylo uvedeno, farmaceutická studia ukončil v roce 1918, stal se diplomovaným lékárníkem a získal titul PhMr. Dne 4. května 1928 se stal na Univerzitě Karlově doktorem práv (JUDr.), 25. ledna 1947 získal titul doktora přírodních věd (RNDr.) a 5. září 1948 získal doktorát filozofie (PhDr.) Při veškeré náročné práci uzavřel v roce 1935 sňatek s Annou Stehlíkovou.

Při vzniku ČSR v roce 1918 bylo nutno vytvořit pro nově vzniklou československou armádu odpovídající systém zdravotnického zabezpečení, jehož součástí byla i vojenská farmacie a vojenské lékárny. Mladý farmaceut byl proto získán pro službu v československé armádě a jejím zdravotním vojsku. V československé armádě sloužil až do roku 1930, kdy dosáhl hodnosti kapitána. Po odchodu z armády se stal úředníkem zemské finanční správy v Praze.

Karel Pejml po roce 1918 začíná pronikat do tajů vojenské farmacie. Pracuje postupně v řadě vojenských lékáren. V roce 1923 je vojenským lékárníkem ve vojenské lékárně divizní nemocnice číslo 10, která měla svoje sídlo v Komárně. Před československou armádou stál v roce 1918 nelehký úkol - vybudovat československé vojenské zdravotnictví, což se podařilo až v roce 1920. Situace nebyla lehká.

Po skončení 1. světové války a následném zániku Rakouska-Uherska utekli z vojenských nemocnic nejen nemocní, ale také část personálu, který zánikem Rakouska-Uherska považoval svoje vojenské závazky za ukončené. V mnoha případech byly zničeny zápisy a zdravotnická dokumentace. Za naprostého nedostatku léčiv bylo nutné řešit hygienické problémy: dezinfikovat a odvěšvit vracející se vojáky (ve větších posádkách byly zřízeny lázně a „odvěšivárny“) a především provést očkování vracejících se vojáků proti choleře a tyfu.

Jedním z úkolů vojenského zdravotnictví bylo zrušení přebývajících a vytvoření nových vojenských nemocnic. Vedení vojenské zdravotnické služby rozhodlo, že vojenské nemocnice budou zřízeny u divizí. Postupně bylo vybudováno 12 divizních nemocnic. Bylo rovněž rozhodnuto, že u divizních nemocnic budou vytvořeny vojenské lékárny, tzn. že některé lékárny posádkových nemocnic byly zrušeny. Ve velkých posádkách, kde nebylo poblíž sídlo vojenské divizní nemocnice, však posádkové lékárny zůstaly zachovány (Cheb, Liberec, Pardubice, Ružomberok, Trnava, Mukačevo).

Důležitým úkolem bylo soustředit zdravotnický materiál a léčiva doposud umístěné v různých skladech tak, aby bylo zabezpečeno rychlé a pružné zásobování. Byl přijat zámysl vybudovat v Praze „Ústřední zdravotnické skladiště“ (vedením byl pověřen lékárník major PhMr. Franišek Šperling).

V Praze však nebyly nalezeny vhodné prostory, a proto bylo skladiště přesunuto do Josefova nedaleko Hradce Králové, kde bylo v bývalé vojenské pevnosti v roce 1920 zřízeno „Vojenské lékárnické skladiště“. V roce 1923 bylo toto skladiště přejmenováno na „Zdravotnický sklad 1“, který zásoboval zdravotnickým materiálem a léčivou Čechy. Pro Moravu byl v roce 1926 zřízen „Zdravotnický sklad 2“ v Hodoníně a pro zdravotnické zabezpečení Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny byl v roce 1927 zřízen „Zdravotnický sklad 3“ v Liptovském sv. Mikuláši.

V těchto složitých poměrech pracoval mladý farmaceut Karel Pejml. Vedle své odborné činnosti se pilně věnoval studiu archivních dokumentů, o čemž svědčí řada článků zabývajících se dějinami vojenské farmacie, které publikuje především ve „**Vojenských zdravotnických listech**“, které byly jako odborný časopis vojenského zdravotnictví založeny v roce 1925.

V roce 1937 publikuje stať s názvem „Polní lékárna ke konci XVI. věku“, ve které se zabývá problematikou polních lékáren v době Rudolfa II. Pol-

ní lékárna v XVI. století byla řídkým jevem. Války se vedly armádami, které byly svolány a vytvořeny pro určitou bitvu a zdravotnická pomoc a léčení se provádělo po bitvě s pomocí „civilních“ ranhojičů, bradýřů a lazebníků. Proto vojenské nemocnice (jejich vznik datujeme do období Říma, kdy se objevuje vojenská nemocnice - valetunarium) stejně jako vojenské lékárny nebylo třeba zřizovat. Karel Pejml popisuje první vojenskou lékárnu, která byla zřízena u vojsk bojujících s Turky.

V roce 1594 poskytl bohatý franský kraj císaři Rudolfovi II. pro boj s Turky 1000 jezdců. Součástí tohoto kontingentu byla i polní lékárna. Její vybavení stálo 1286 zlatých a 56 krejcarů, byla naložena na voze krytém plachtou a taženém čtyřmi koni. Na voze byli přepravováni vedle vojenského lékárníka, kterým byl Hans Flaischer, rovněž medikus doktor Johan Egen a lazebník Leinhardt Hermann. K polní lékárně patřil podle údajů i pes, který běžel za vozem a v noci pak hlídal drahocenný náklad léčiv. Lékárník připravoval léky podle „Dispensatoria Valeria Corda“, které bylo ve vybavení lékárny.

V tomtéž roce Pejml publikuje článek „Vojenský lékárník v ligistické armádě“, kde se zabývá organizací vojenské zdravotnické a lékárenské služby v letech kolem roku 1620. Z článku se dovídáme, že polní lékárna byla v té době již běžnějším zařízením než v době Rudolfa II. Každá hlavní vojenská nemocnice a rovněž vojenské nemocnice jí podřízené měly polní lékárny. Jejich vybavení bylo dáno „Geigerovou instrukcí“.

Polní lékárna musela mít 19 druhů lektvarů, 12 druhů pilulek, 12 druhů čajů, 3 druhy tinktur, 8 druhů sirupů, 4 druhy destilovaných vod, 16 druhů olejů, 15 druhů mastí a další léčiva (20 druhů simplicíí, 15 druhů bylin a květů, 14 druhů koření atd.).

Mezi léky nechyběl ani vyhlášený „theriak“ - král léků. Ve vojenské polní lékárně však nebyl „theriak nebeský“, který se skládal se 139 ingrediencí, ale používali zde tzv. „theriace diatessaron“, který obsahoval kořen hořce, kořen angeliky, vařínové bobule a myrhu. Prach těchto drog se mísil lege artis s čištěným medem a vznikl „theriace diatessaron“.

V roce 1938 Karel Pejml publikuje článek pod názvem „Nástin dějin vojenského lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě“. Je to jedna z prvních historických prací českého autora, které je věnována vývoji vojenského lékárnictví od 16. století až do rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918. V práci představuje jednoho z prvních vojenských

lékárníků, který působil v 16. století, Trunkeliuse.

Na řadě faktů dokládá, že od třicetileté války (1620-1648) již měla císařská armáda polní vojenské nemocnice a polní vojenské lékárny, později (od konce 18. století) pak stále vojenské nemocnice a vojenské lékárny. Ovšem v té době institut vojenské farmacie nebyl zřízen. Funkce vojenského lékárníka plnili civilní lékárníci, kteří byli na nezbytnou dobu povoláni do armády.

Podrobně se zabývá vývojem vojenské farmacie za doby Marie Terezie a Josefa II., kdy došlo ve vojenské farmacii k významným změnám. Byl vytvořen nový systém zásobování léčivy a léčivými přípravky. Do roku 1778 byly léky pro armádu nakupovány v jednotlivých civilních lékárnách. Od roku 1778 jsou dodávky pro armádu centralizovány; je vytvořen vojenský lékárnický sklad. Do skladu dodávají léčiva a léčivé přípravky vídeňští lékárníci sdružení v lékárnickém gremiu. Vídeňští lékárníci dodávali léky i do hlavního lékárnického skladu v Praze. Pražští lékárníci si uvědomili význam dodávek léků pro armádu a nabídli výhodnější podmínky; chtěli dodávat léky za polovinu vojenské sazby a přislíbili poskytnout 10% slevu. Obchodní válku mezi vídeňskými a pražskými lékárníky, kteří se nemohli dohodnout, vyhrál nakonec vídeňský materialista (velkodrogista) Natorp, který přistoupil na všechny podmínky armády. Materialista Natorp u sebe soustředil veškeré dodávky pro rakousko-uherskou armádu. Lékárníci se bránili, uvědomili si, jakou finanční ztrátu utrpěli odejmutím dodávek pro armádu, ale Natorp měl mocné přímluvce u dvora. Drogista Natorp se stal šlechticem, psal se Wilhelm Edler von Natorp a dodával léčiva armádě až do roku 1793.

V roce 1938 vychází ještě jeden článek Karla Pejmla pod názvem „Dějinný vývoj vojenského lékárnictví“, kde se pokouší ukázat vývoj vojenské farmacie od dob arabské říše do 20. století. Stručně nastínil vývoj do doby, kdy byl 1. března 1794 v Rakousku-Uhersku zřízen sbor vojenských lékárníků, v jehož čelo byl postaven lékárník Lessner. Toto datum je i datem vzniku oficiální, institucionální vojenské farmacie.

Články věnované dějinám vojenské farmacie píše Pejml bezprostředně po odchodu z armády v roce 1935. Po odchodu z armády pracuje na finančním úřadě a začíná studovat přírodní vědy. Studuje botaniku a zabývá se dějinami české alchymie. V roce 1943 vydává knihu pod názvem „Naše léčivé rostliny“. V roce 1947 vydává „Celý svět kouř, dě-

jiny tabáku“. O jeho rozsáhlých aktivitách svědčí práce „Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách“ (Praha, 1941), „Pranostiky“ (Praha, 1941), „Jan Evangelista Purkyně“ (Litomyšl, 1937) nebo práce „Růže v lidové kultuře“ (Praha, 1948). V rukopisu zůstalo rozsáhlé osmisvazkové dílo zabývající se dějinami českého lékárnictva. Karel Pejml měl „Dějiny českého lékárnictva“ v podstatě připraveny k vydání, jeho studie však putovala po různých úřadech a vydání se nedočkala. V roce 1962 byl jeden rukopis objeven v knihovně České lékárnické společnosti.

Při práci na „Dějinách českého lékárnictva“ se Pejml seznámil s dějinami klášterního lékárenství a klášterních lékáren. Řada článků v „Časopise českého lékárnictva“ je dokladem jeho neobyčejně širokého vědeckého zájmu.

Je velká škoda, že Karel Pejml po této sérii statí a článků zabývajících se dějinami vojenské farmacie obrací svoji pozornost k jiným problémům. Jím získané poznatky a fakta mu dovolovaly, aby v odhalování dějin vojenské farmacie pokračoval. Nestalo se tak. Proto je vývoj vojenské farmacie po roce 1794 zpracován jen kuse. Bohaté dějiny vojenských lékáren posádkových nemocnic, kterých bylo za Rakouska-Uherska 27, stejně jako dějiny vojenské farmacie po vzniku ČSR v roce 1918 čekají na zpracování. To ovšem nic nemění na významu a přínosu prvního historika vojenské farmacie Karla Pejmla. Byl pro vojenskou farmacii tím, čím byl pro „civilní“ farmacii Emil Šedivý.

Karel Pejml zemřel v Praze 2. března 1965 ve věku 73 let.

Literatura

1. PEJML, K.: Vojenský lékárník v ligistické armádě. Voj. zdrav. Listy, č. 3, s. 166-169.
2. PEJML, K.: Polní lékárna ke konci XVI. Věku. Voj. zdrav. Listy, 1937, roč. 13, č. 5, s. 247-250.
3. PEJML, K.: Slavný vojenský lékárník. Voj. zdrav. Listy, 1937, roč. 13, č. 6, s. 317-320.
4. PEJML, K.: Dějinný vývoj vojenského lékárnictví. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 1, s. 49-51.
5. PEJML, K.: Vojenské lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 3, s. 190-194.
6. PEJML, K.: Nástin dějin vojenského lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 2, s. 122-124.
7. PEJML, K.: Nástin dějin vojenského lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 4, s. 265-268.
8. FRANZ, K. - HASS, A.: Divisní nemocnice 1 v Praze. Voj. zdrav. Listy, 1929, roč. 5, č. 1, s. 30-54.
9. TRENKLER, R.: Divisní nemocnice 9 v Bratislavě. Voj. zdrav. Listy, 1930, roč. 6, č. 2, s. 61-95.
10. Rejstřík lékárníků P-V. Archiv oddělení dějin farmacie FaF UK Hradec Králové.
11. Kalendář čs. lékárnictva na rok 1924. Praha, 1924.

Podpořeno grantem CEZ: J 13/98 116 00 004

Korespondence: Doc. PhDr. Karel Král, CSc.
Farmaceutická fakulta UK
Ak. Heyrovského
500 01 Hradec Králové
e-mail: kralk@faf.suny.cz

Do redakce došlo 5. 1. 2000